

Dimény Haszmann Orsolya

ÍROTT EMLÉKEK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBÓL

Bevezető gondolatok

Mindennapjaink emberekkel, tárgyakkal való találkozásokkal telnek, mindig újabb és újabb hatások érik az egyént. Minden ember, minden tárgy külön történetet hordoz, eligazítást nyújt a társadalomban.¹ Az elődök történetei ránk hagyományozódnak, a róluk való megemlékezés személyes és társadalmi identitásunkat alakítja. Az emlékezés, emlékállítás, az emlékezés helyszínei jelentéseket hordoznak; olyan kódok ezek, amelyek segítségével megfejthetjük a világunkban működő mechanizmusokat. Emlékezőnk saját történeteinkkel magyarázzuk az adott eseményt, a kollektív emlékezet² pedig egy közösségre jellemző tudást tárolja, amellyel a közösség tagjai önmagukat meghatározzák. A kollektív emlékezet összekapcsolja a jelent a múlttal és a jövővel, hordozója a térben és időben jól behatárolható közösség.

Az I. világháború Székelyföld vonatkozásában egész emberi közösségeket³ érintő kollektív válságesemény volt. Településenként nézve számos család őrzi még ma is erre vonatkozó közvetlen vagy közvetett emlékeit. Az idős generáció, amely átélte a világéget, hősies és szomorú, nehézségekkel terhelt történeteket elevenít fel, ők szüleikre, nagyszüleikre emlékezve szóba hozzák az I. világháború eseményét is. A középkorúak saját vagy családjuk vonatkozásában már csak a II. világéget történéseire emlékeznek. A két nemzedék emlékezete meglátásom szerint egymásra épül, áthatja, kiegészíti egymást, ezek a történetek, emlékek pedig átörökítődnek és a hagyományozók, majd az örökösök identitásának alaprétegeibe épülnek.

Népi írásbeliség. A levél

A vallásos jellegű kéziratos gyűjteményeket a 16–17. században fokozatosan kezdték felváltani a világias énekeskönyvek, emlékiratok, naplók,⁴ azonban az írás-olvasás lassú terjedése miatt a népi írásgyakorlat, íráshasználat jóval később vált általánossá. A nép körében az írás-olvasás ismerete a 19. század

utolsó harmadától kezdve a kötelező iskolai oktatás bevezetésével terjedt el. Az 1868-as tanügyi törvény elősegítette az írás-olvasás terjedését,⁵ mellyel elkezdődött egy visszafordíthatatlan folyamat, amelyben az írás szerepe felértékelődött, presztízssé vált. Az írás az oralitás egyik alternatívájaként⁶ új önkifejezési eszköz lett, rögzítettsége által lehetőség nyílt a mondanivaló, események, emlékek maradandóvá tételére. Napló, önéletrajz, emlékkönyv írásának indítékát elsősorban a különleges élmények nyújtották. Levelek megfogalmazásával a földrajzi távolságot győzte le a sürgős mondanivaló. Az írásbeliség fokozatos terjedésével nőtt a népi kéziratok mennyisége is. Ez a tény irányította a kutatók figyelmét a népi kéziratok folklorisztikai, néprajzi, kortörténeti vizsgálatára.

A kisléptékű vizsgálatok a néprajzi történetírás számára új szemléletű, szerteágazó lehetőségeket adnak. Az egyénből, a „kisemberből” kiindulva világosabbá válnak azok a mechanizmusok, amelyek az egyéni és a közösségi megnyilatkozásokat, szemléletet alakítják. Ezáltal lehetővé válik a világhoz való viszonyulás megértése is.

Hanák Péter kutatásai⁷, következtetései újabb szempontokat nyújtottak a népi levelek vizsgálatának kérdéskörében. Idézett tanulmányában első világháborús leveleket vizsgált, azok formuláit, struktúráját, feltárva azokat az előzményeket is, amelyek ezek mintájául szolgálhattak. Megállapítása szerint a levélformulák az európai hagyományban, így a köszöntő formulák is a görög–római antikvitásban gyökereznek. Majd a reformáció és az ellenreformáció három évszázada kanonizálta a középkorból átvett megszólítási, üdvözlési, elköszönési formulákat. A társadalmi és rokoni viszonyok pontos kifejezést kaptak a családi levelekben is. Az üdvözlés, elköszönés, egészség utáni tudakozódás, a jókívánságok sora alappillérei voltak a leveleknek, így alakult ki a 18–19. századra az a levélírási mód, amely mintául szolgálhatott a népi leveleknek is. A hagyományos formulák, sztereotípiák forrásai nagyjából kitapinthatóak, a kérdés inkább

¹ KESZEG Vilmos, 2002, 5–9.

² ASSMANN, Jan 1999, 38–43.

³ A világháborúban szereplő, résztvevő, szenvedő közösségekre gondolok.

⁴ KATONA Imre, 1977.

⁵ ALBERT Ernő 1999, 30.

⁶ KESZEG Vilmos 1998, 621.

⁷ HANÁK Péter 1973, 72–87.

az, hogyan jutottak el ezek a nép körébe. Hanák Péter tanulmányában rávilágított néhány közvetlen forrásra, amelyek mintául szolgálhattak a népi leveleknek, emlékes füzeteknek.⁸

A népi írott dokumentumokértékére, kutatásuknak fontosságára Ujváry Zoltán⁹ is felhívta a figyelmet a magyar folklorsztkában. Albert Ernő tanulmányában¹⁰ utalt arra, hogy László Gyula már 1943-ban rámutatott a népi verses levelek összegyűjtésének, vizsgálatának fontosságára, amelyek a népi magatartásvizsgálat kulcsfontosságú forrásai lehetnek. Általánosságban a népi írásbeliség kérdését vizsgálva elmondhatjuk, hogy az írástudás elterjedésével, leginkább a 20. század elejétől egyre többen kezdtek kézíratos füzeteket vezetni, elsősorban emlékek gyűjtése és megőrzése céljából, különböző közösségek szokása, divatja szerint.¹¹ Tükrözik ezek a kézíratos források az adott személy, közösség ízlés- és szokásvilágát is.

A levél írásbeli műfajként a szóbeli, közvetlen közlést helyettesíti. Típusait elsősorban a levélíró és a címzett viszonya alapján különítjük el. Keszeg Vilmos Hymes Dell elméletét idézi, aki szerint a beszélés a csoportkultúra lényeges jellemzője.¹² Az írás mint újfajta beszédmód jelenik meg, új kommunikációs eszköz, melyet elsősorban az írni-olvasni tudás általánossá válása határoz meg, de a népi kultúra szempontjából ennek presztízsértéke hangsúlyozódik, hiszen az írott szó mindig nagy tekintéllyel rendelkezett a népi környezetben.¹³

A levél mint írás többet jelentett a pusztai közlés tényénél, értelmét, célját a kapcsolatteremtés, közösségformálás szempontjából ragadhatjuk meg leginkább. A katonalevelek a családjából, közösségéből kiszakadt, távol került egyént helyettesítették. E levelek példájával bizonyítható a tény, hogy ezek túlnőttek a pusztai személyi kapcsolatokon, hiszen a szűkebb közösség mindig értesült arról, ha valaki hírt kapott a frontról. A leveleket együtt olvasták, látható, központi helyre tették, beszéltek róla. Fontossága a személyi közlésen túl abban a közösségre tartozó informatív jellegében állott, amely által gyakran a bajtársról, falusfélről, rokonról, ismerősről közvetített.

A nyílt tábori lapok¹⁴ a zárt levelekkel ellentétben sokkal több korlátot szabtak az egyénnek a személyesség, az érzelmek, a gondolatok szabad, korlátlan

kifejezésére. Figyelembe kellett venni a levélműfaj által szabott határokat, a nagyon korlátozott terjedelmet, valamint azt, hogy csak a legszükségesebb gondolatok kerülhettek papírra.

A dolgozat által vizsgált levelek esetében nem mellőzhető az erős cenzúra korlátozó és kontrollhatása sem, hiszen nem írhattak le akármit (hadititkokat, fegyverzetre való utalásokat, támadás idejét stb.).

Ezek a feltételek azt eredményezték, hogy a különböző személyek által írt, vagy az írástudó bajtársal íratott tábori lapok számos tartalmi hasonlóságot mutatnak. Hanák Péter szerint legkézenfekvőbb az a feltételezés, hogy a leveleknek az egykorú leveleskönyvek szolgálhattak mintául. „Elsősorban a háborús szükségletre készített Tábori levelek sorozat hatását gyaníthatjuk. Ezt a sorozatot az egyszerű katonák és hozzátartozóik levelezésének segítésére – és befolyásolására – hatalmas példányszámban juttatták el a frontra és terjesztették a papokon keresztül a hátszomszomszomságban is.”¹⁵ Ezek a levélminták gyakran propagandisztikus jellegűek voltak, hazafias érzelmekkel telítettek. A „virágszönyeges bevonulás” öröme azonban a honvédek számára nem tartott sokáig. A harcok nehézségei, kínjai megtörték a lelkesedést. A gyalogezred katonája a pokróctól a rohamásóig 30 kg felszerelést cipelt magán. Már 1914 őszétől jelentkeztek a járványok, betegségek, amelyek szintén nehezítették a katonák életét. A betegségeknel borzasztóbb volt a számtalan sebesült, halott bajtárs látványa.¹⁶ A katonalevelekben ezek lenyomatai is megjelennek.

A világháború írott emlékei egy-egy család életterében, magánjellegű dokumentumokként, a családi emlékeztetést szolgálták. A világháborút szem előtt tartva, ezek a kollektív emlékeztetési részek, alakítói is voltak. Emléktárgyakká váltak már keletkezésük, „megszületésük” pillanatában, életrajzuk, élettörténetük, biográfiájuk attól kezdődően máig bővül. A dolgozatban vizsgált írott dokumentumokat ma már emléktárgyakként kezeljük, múzeumi gyűjteménybe kerülve¹⁷ funkcióváltáson mentek át, biográfiájuk folytatódott, történetiséget hordoznak magukban. „A néprajzi tárgy történeti forrásnak tekinthető, mégpedig olyannak, mint amelyet a múlt megismerése, reprezentációja érdekében más forrásokkal kiegészítve lehet érdemileg felhasználni.”¹⁸

⁸ HANÁK Péter 1973, 62–87.

⁹ UJVÁRY Zoltán 1980.

¹⁰ ALBERT Ernő 1999, 30.

¹¹ ALBERT Ernő i. m., 30.

¹² KESZEG Vilmos 1991, 240.

¹³ A kisközösségekben eleinte egy-két írástudó személy volt, így ügyes-bajos dolguk intézésére őket kérte fel a közösség. Az írás elsősorban a hivatalos, gazdasági ügyek intézésére kellett, az I. világháború idején a távol került családtaggal való kapcsolatterem-

tés csatornájaként szerepe jelentősen felértékelődött.

¹⁴ A katonák családjukkal való kapcsolattartására a nyílt tábori levelezőlap volt az engedélyezett, cenzúrázhatósága miatt.

¹⁵ HANÁK Péter i. m., 77.

¹⁶ SZENTI Tibor, 1988.

¹⁷ A vizsgált anyag a csernátoni Haszmann Pál Múzeum gyűjteményének része. József Álmos adatként közölt belőle néhány dokumentumot. Lásd JÓZSEF Álmos 2003.

¹⁸ FEJŐS Zoltán 2003, 90.

Az elemzésre kerülő írott dokumentumokat az idő lerakódásaiként, sűrítvényeiként kezelem, olyan kulturális hordozóknak tekintem, amelyek jelentéseket, tapasztalatokat közvetítenek számunkra, ily módon azok metaforákká válnak. A levelek vizsgálata reményem szerint rávilágít arra, hogy az adott történelmi helyzetben az egyén hogyan élte meg a háború teremtette szélsőséges helyzetet, s közvetve mozaikszerű képet kapunk a közösség életmódjáról és gondolkodásmódjáról is.

Problémafelvetés

Jelen dolgozat problémafelvetésének szempontjából az első világháború hozta sajátos helyzetet emelem ki elsősorban. Az I. világháború kontextust teremtett írásra való hajlandóság kifejezésére. Ennek az időszaknak a népi kézírataiból kiválnak a katonakönyvek, füzetek, katonák által írt levelezőlapok, naplók, emlékes könyvek, melyek nagy többsége a szülőföldtől távol íródott.

A szubjektív hangulatú írások számtalan olyan utalást is tartalmaznak, amelyek a katonaelettel kapcsolatos információkat közvetítenek. Az idegen, főként német katonai vezényszavak népiessé torzított alakjaitól (*népetimológia*) kezdve egyéb harcászati leírásokon keresztül a katonák által készített rajzokig számtalan olyan információ található bennük, amely az adott kor hangulatát idézik elénk. Ezekkel a leírásokkal mennyiségileg összhangban áll az otthoni élettel, magánélettel kapcsolatos információk, kérdések sokasága is. A katonakönyvek,¹⁹ mivel saját szellemi szükségletre íródtak, tele vannak személyes utalásokkal, vonatkozásokkal.

Az aktív férfilakosság a frontra kényszerült, a családi élet, a gazdaság vezetése az otthon maradt asszony feladatává vált. A családfő szerepét át kellett vevék a nők, legalábbis arra a néhány évre, amíg tartott a háború. Mivel a háború nagyszámú emberáldozatot követelt, sok család élete nemcsak arra a néhány évre változott meg. Az első világháború végett vetett a patriarchális jellegű életviszonyoknak,²⁰ újszerű életstratégiákat követelt az egyénektől, és jelentős változások mentek végbe a társadalmi struktúrában is.

A magánjellegű dokumentumok segítenek abban, hogy az első világháború eseményét ne csupán az utókor megítélésének tükrén keresztül lássuk, hanem azok szemszögéből is, akik végigszenvedték azt, minden nehézségével, borzalmával együtt. A katonák tapasztalatait, érzéseit az általuk írt sorokat

végigolvasva érthetjük meg. Az írás nehézkessége, a helyesírási és fogalmazási hibák is kortörténeti adatokként olvashatóak (pl. az írásbeliség állapotára vonatkozóan).

A forrásanyag

A vizsgálat forrásanyagául az esztelneki Bodor család hagyatéka szolgált, amely valószínűsíthetően töredékes, mivel pusztán néhány fennmaradt tábori lapot és levelet tartalmaz. Az vizsgált anyag az illető család más dokumentumaival együtt 1987-ben Szentkatolnáról került a csernátóni múzeum gyűjteményébe. Információink szerint az esztelneki család levelei a rokonság révén²¹ jutottak Szentkatolnára, ahol egy lakatlan, romos ház padlásán találták meg. Mivel megszakadt a család kötődése ezekhez az iratokhoz, emlékekhez, azok őrzését átruházták a hivatalos intézményre.

A felhasznált I. világháború idején íródott anyag 23 darabból áll, tábori lapokat, 1 zárt levelezőlapot, két darab hivatalos levelet és 3 fényképet tartalmaz.

Ezek a dokumentumok 1914. augusztus 20. és 1915. október 15-e között, bő egy év alatt íródtak. A tábori lapok megoszlása a keltezési idejük szerint: 10 darab 1914-ből, 12 darab 1915-ből való, 1 lapról hiányzik a postai bélyegző vagy pecsét. A 23 levelezőlap misszilis levél, valós személyekhez szól. Az anyag nagyobb része magánlevél, a levél írója és megszólítottja személyes viszonyban állnak egymással.

Bár nem ugyanaz a személy írta, a levelek tematikája közös, azt egyetlen személy fogja össze, akihez ezek kapcsolódnak. Ez alapján a Bodor-levelezést három nagyobb csoportra oszthatjuk: 1. azok a levelek, amelyeket Bodor Benedeknek írtak; 2. azok a levelek, amelyeket ő írt; 3. azok a levelek, amelyek róla szólnak.

A levelek címzettjük szerinti megoszlása: 9 darab Bodor Benedek hadapródnak van címezve Brassóba, a 24. honvéd gyalogezred 3. zászlóaljának 3. pót századához. Ezek közül 3 a szülőktől, az esztelneki családtól, 6 levelezőlap pedig barátoktól érkezett a brassói gyalogezredhez. A katonák által írt 3 darab levél Bodor Baláznak, az édesapának van címezve Esztelnekre. További 4 levelezőlap a bajtársaktól érkezett, ezekből 3 az édesanyának, Bodor Baláznénak, 1 pedig Bodor Annuskának, a lánytestvérnek címzett. A következő 4 levelezőlap hivatalos értesítő a brassói parancsnokságtól, illetve a Vöröskeresztől. Ezek közül 3 lap az édesanyának, 1 levelezőlap pedig gróf Mikes Árminné-

¹⁹ Azokra a kézíratos füzetekre gondolok, amelyeket a katonák írogattak szolgálatuk idején, ezekben leggyakrabban katonadalok, szerelmes dalok kerültek be, de találunk bennük bemásolt levélmintákat, katonai utalásokat (pl. arról, hogy kiből áll egy zászlóalj stb.), katonasággal, katonaelettel kapcsolatos verseket.

Ezek a füzetek az emlékkeres füzet mintájára készültek, gyakran jegyeztek bele üzeneteket a bajtársak is.

²⁰ SZENTI Tibor 1988. 6.

²¹ Bodor Benedek lánytestvére, Bodor Anna került Szentkatolnára.

nak Zabolára van címezve. A hagyaték részét képező, a hivatalos szervekhez (Vöröskereszthez, parancsnoksághoz) írott levelek az eltűnt fiút kereső anya tolalából származnak, szám szerint 3 darab. Láthatjuk, hogy nagyobb számban vannak a Bodor Benedeknek írt, illetve róla szóló levelek. Ez érthető, mert a család birtokába azok a levelek kerülhettek, amelyeket neki írtak vagy ő maga írt szeretteinek, illetve, amelyek róla szóltak s halála után hazakerültek. A sárgás karton alapú levelezőlapok mérete 14x9 cm. Ezeknek csupán egyik oldalára kerülhetett az üzenet, a másik oldalra kerültek a címzések: a feladó és a címzett neve, lakcíme. Általánosan megfigyelhető a tábori levelezőlapok esetén, hogy az írójuk – kihasználva mindkét oldalt – a címzés mellé még beszúrt egy egy-két soros üzenetet, ám a Bodor-levelezés nem tartalmaz ilyen lapokat. A 23 levél közül 12-öt tollal, 9-et ceruzával írtak, 2 gépelve van.

A gondolatok megfogalmazása, az érzelmek mondatokba öntése, de főként a helyesírás igen változatos palettát tár elénk. Ez is az írásbeliség terjedésének nehézségét támasztja alá. Nem gyakorlott írókkal állunk szemben, hanem olyan emberekkel, akiknek a levélírás a kommunikáció megvalósítása céljából szükséges, s az újszerű megnyilatkozási forma gyakorlatlanságot fed fel. Elemzésem során szem előtt tartom, hogy „a levelek nem esztétikai értéképzés szándékával íródtak, hanem a frusztrált kommunikáció megvalósítása céljából”.²²

Az egészséges férfiak a legfiatalabbaktól kezdve kötelesek voltak frontszolgálatra, így nagy számmal lehet közöttük olyan is, akinek ez volt az első hosszabb távolléte a szülőfalujától, szülőhelyétől.²³ A hadba vonulás után megnehezedett a kapcsolattartás a bakákkal. A cenzúra mellett a levelezés, tábori posta küldésének mennyisége is korlátozva volt. A frontvonal mozgásával a bakák gyakran változtatták táborhelyüket, így az aggódo rokonok nagyon sokszor hiába várták a postát. Gyakran az otthon maradottak is kénytelenek voltak elmenekülni, szekérre rakva ingóságait.

A Bodor Benedekhez kapcsolódó levelezés

1. A levelek, levelezőlapok közül az elsőt Benedekhez 1914. augusztus 20-án keltezték Bereckben és augusztus 22-i kézdivásárhelyi postai bélyegző van rajta. Mivel nincs több pecsét rajta, nem tudjuk, hogy a brassói ezredhez mikor érkezett meg, illetve azt, hogy a címzett mikor vehette kézbe, olvashatta-e. Feltételezzük, hogy megkapta, és úgy került haza halála után, személyes dolgaival együtt a családjához. Ezt a levelezőlapot egy Papp Rózsi nevű hölgy írta Benedeknek.

2. A másodikon szintén kézdivásárhelyi postai bélyegzőt találunk, valószínű tehát, hogy Kézdivásárhelyen kelt, augusztus 29-én, a brassói parancsnoksághoz pedig szeptember 30-án érkezett meg, egy hónap késéssel. Feladójaként egy Kozma Dezső nevű úr szerepel, a hangnemből ítélve az illető Benci barátja lehetett.

3. A harmadik levelezőlap sorsa még érdekesebb: 1914. augusztus 29-i dátummal jelzi a levélíró, az esztelneki postai bélyegzőn szeptember 29-ét olvashatunk, és a brassói pecséten október elsejei dátum szerepel. Valamiért már a feladás, vagy azt követően a levél továbbítása késett egy hónapot. A levelet Jakab Erzsike írta Benedeknek, hangneme, illetve az a tény, hogy tőle még találunk levelezőlapot a hagyatékban, baráti kapcsolatról árulkodik.

4. A következő levelet szeptember 30-án továbbították Esztelnekről Brassóba, az előbbi példákhoz viszonyítva ez gyorsan, már október elsején megérkezett. Ezt a lapot Bodor Balázs, az apa küldte fiának.

5. Az ötödik levélen egyetlen bélyegző sincs, ellenben a feladója ráírta a keltezés dátumát, október 8-át. Ezt a levelezőlapot egyik bajtársa írta, Kórodi (?) Géza²⁴, akit valószínűleg már kivezényeltek a frontra, legalábbis erre következtethetünk a levél tartalmából, hiszen az utazásukat, más zászlóaljakkal való találkozásukat említi.

6. A hatodik levelezőlap Esztelneken kelt október 10-én és ugyanazon a napon postázták is, azt, hogy mikor érkezhetett meg a brassói ezredhez, nem tudjuk. A lapot az édesapja küldte Bencinek.

7. A hetedik a sorban egy képes levelezőlap, amely a postai pecsét tanúsága szerint Esztelneken volt feladva október 11-én. Érdekessége, hogy ténylegesen esztelneki az üdvözlőlap, melyen a „Szent Ferencz-rendi zárda” és a „Róm. kath. áll. elemi iskola” látható. A képeslapot a testvérei, Annus, Ilonka, Bertuska, Mária küldték Bencinek Brassóba. Feladója Bodor Annuska.

8. A nyolcadik levelezőlap 1914. október 14-én kelt Esztelneken, másnap már Brassóban volt (a brassói pecséten október 15-i dátumot olvashatunk). Ezt ismét a már említett Erzsike nevű hölgy írta a hadapródnak.

9. A következő, sorban a kilencedik levél Brassóban kelt 1914. november 20-án, postai bélyegzőt nem találunk rajta. Útja ezúttal Brassóból Esztelnekre tartott a szülőkhöz. Benedek ekkor már megkaphatta a zászlós rangot, ugyanis a címzésnél neve után feltünteteti fokozatát.

²² KOKÓ Julianna 1999, 240.

²³ Csernátonból van erre pontos adatom, ahonnan a háború évei

alatt kb. 175 férfi ment a frontra, ebből 73 soha nem tért haza.

²⁴ A feladó vezetékneve nem olvasható tisztán.

10. A tizedik levél Szentkatolnán íródott 1914. november 30-án, útját nem ismerjük, hiszen ezen sem találunk bélyegzőt. A levelezőlapot id. Györbíró András írta, a kezdő sorából következtetve ez is egy válaszevél.

11. A tizenegyedik zárt levelezőlapot Barcarozsnyón írták Esztelnekre, 1915. február 8-án kelt és két nap múlva érkezett meg Esztelnekre. Benci a szüleinek írta, ekkor már ezredük elindult a frontra.

12. A tizenkettedik lap 1915. május 30-án íródott, nem tudjuk, hogy hol, de Esztelnekre volt címezve, a szülőknak, Benedektől.

13. A tizenharmadik lap 1915. június 6-án íródott, Esztelnekre június 26-án érkezett. Ez az első levelezőlap, mely Benedek halálhírét közölte a szülőkkel. Szócs János tartalékos zászlós írta, Benci egykori osztálytársa, jó barátja.

14. A tizenegyedik lapon is találunk két árulkodó bélyegzőt, az egyik a tábori postahivataltól 1915. június 11-ét jelez, Esztelnekre 1915. június 17-én érkezett. Ez ismét a fiú halálhírét közölte a szülőkkel, egy Szabó családnevű bajtársa írta.²⁵

15. Sorban a tizenötödik egy hagyományos levél, melyet Esztelneken kelteztek 1915. június 26-án és a pótzászlóalj parancsnokságához címezték Nagyszébenbe, ahová június 29-én meg is érkezett. A parancsnokság válasza az anya levelének hátoldalára írva, július 3-án érkezett vissza Esztelnekre. Ezt a levelet Bodor Baláznén, az édesanya írta, a válaszokat pedig a levélben megszólított hivatalos szervek.

16. A tizenhatodik egy portómentes levelezőlap, amelyet Budapesten kézbesítettek 1915. július 7-én, és csak annyit lehet tudni, hogy még júliusban meg is érkezett Esztelnekre, azonban a pontos dátum elmosódott. Ezt a levelezőlapot a Magyar Vöröskereszt tudósító irodája küldte az édesanyának.

17. A tizenhetedik egy tábori postai levelezőlap a brassói parancsnokságtól, Esztelnekre: 1915. július 10-én tették postára Brassóban, és másnap július 11-én már ott is volt Esztelneken. Ezt szintén az édesanyának címezték, válaszként tudakozódására.

18. A tizennyolcadik levelezőlap szintén egy portómentes válaszlap a Magyar Vöröskereszt tudósító irodájától, ennek útja is zökkenőmentes lehetett, hiszen két nap alatt érkezett meg a címzetthez. 1915. július 20-án kelt és 1915. július 22-én érkezett, ezúttal Zabolára, az egyik rokonhoz, gróf Mikes Ármínéhoz.

19. A tizenkilencedik levél egy bajtárstól érkezett, az édesanyának van címezve, keltezése július 24-e,

Esztelnekre július 31-én érkezett. Ez ismét a Benedek halálhírét hozza, válaszként az édesanya kérdő levelére. A levél írója és feladója Komondy László. Az ő nevével már találkoztunk a tizenegyedik levélnél.

20. A következő, sorban a huszadik, már többet, tíz napot vándorolt, amíg a címzetthez érkezett. Keltezése 1915. augusztus 3-a, Esztelnekre augusztus 13-án érkezett. Ezt ismét egyik barátja, bajtársa, Nagy Lajos írta Benci lánytestvéreinek, ő nem erősíti meg fivére halálhírét, csak eltűnéséről van tudomása.

21. A huszonegyedik egy előre nyomtatott portómentes levelezőlap a Vöröskereszt tudósító irodájától, Budapestről, ebben már Benedek haláláról tudósítják a szülőket, egyetlen dátum található rajta, a keltezés dátuma, 1915. szeptember 29.

22. A következő egy Kolozsváron keltezett levél a Magyar Királyi 23. honvéd gyalogezred pótzászlóalj gazdasági hivatalától, 1915. október 7-én a hősi halált halt fiú hagyatékának ügyében. Erről sem tudjuk, hogy mikor kézbesíthették a családnak.

23. Az utolsó, huszonharmadik levél az édesanya tollából származik, egy utolsó elkeseredett próbálkozás, melyben még mindig él egy halvány remény, hogy a halálhír csupán tévedés, és a szeretett gyermek még él. A levelet Esztelneken írták 1915. október 10-én, az anya kérését október 13-án iktatták, válasz október 15-én érkezett vissza Esztelnekre, melyben megerősítik, hogy Bodor Benedek hősi halált halt. E levél szerint 1915. június 15-én a Mazurka melletti ütközetben elesett.

A keltezési, kézbesítési dátumokat nézve levonhatjuk azt a következtetést, hogy a kapcsolattartás a háború ideje alatt nem volt gyors és zökkenőmentes. Van példa arra is, hogy a címzett egy-két nap alatt kézbe vehette a neki küldött levelet, ahogy arra is, hogy egy hónapos késéssel kézbesítették azt.

Az 1915. június 6-án kelt levél (*13. számú*) szerint, melyet egy volt osztálytársa, barátja írt a szülőknak, Benedek június 5-én meghalt a fronton.²⁶ A családnak azonban nehéz volt elfogadni a halál tényét, tovább kutattak a fiú után. Elkeseredett hangú tudakozó leveleikre az 1915-ös év októberében érkezett meg a halálának végleges, visszavonhatatlan híre. Tudjuk, hogy a világháborúban elesett honvédekről nem kaptak minden esetben hírt a hozzátartozók, számos férfi tűnt el nyomtalanul, azonban – ha volt rá lehetőség – sok elesettnek hazaküldték személyes holmiját, vagy a Vöröskereszt értesítette a szülőket a halálhírről. A katonák kerestetése sem volt mindenki számára lehetséges. Mivel a Bodor család rokonság-

²⁵ A levél írója valószínű nem volt azonos a feladóval, hiszen Szabó nevű írta alá, a feladó azonban egy bizonyos Komondy László zászlós.

²⁶ Bodor Benedek halálával kapcsolatosan kétféle dátum van.

Valószínűbbnek mégis a június 5-ét tartom, ugyanis több levélen – köztük az egyik hivatalos levelen a Magyar Vöröskereszt tudósító irodájától – ez az időpont szerepel.

ban állt a zabolai főnemesi Mikes családdal, lehetővé vált, hogy Bodor Benedek zászlós felkutatásának érdekében minden követ megmozgassanak. Bodor Benedek édesanyja, Bodor Balázné brassói parancsnokságra 1915. október 10-én írt leveléből idézek:

„Tekintetes Parancsnokság!

Öszinte megnyugtatóskép, mivel már majdnem az örülésig vagyok Bodor Benedek zászlós hol léte miatt. Megkérném minden lehetőt elkövetni, hogy valamiképp biztos tudomást szerezzek felőle. a Vörös Kereszt egyeslet útján lett értesítés folytán úgy értesültem, hogy elesett volna, mely értesítésnek hitelt adni nem tudok, mivel mindenkitől érdeklődés után azt tudom, hogy sebesülve fogoly lett (...)” (23-as számú)

A levélből arra is következtethetünk, hogy az általunk ismert levelezőlapokon kívül a család szóban is kaphatott hírt Benedek fogságba eséséről. Nem lehet tudni biztosan, mi és hogyan történt. Ám érthető, hogy az elkeseredett anya mindenképpen hajlik afelé, hogy a fogság tényét fogadja el valósnak, hiszen az reményt ad, hogy viszontláthatja fiát. Két bajtárs levele (14-es és 19-es számú) is megőrződött a hagyatékban, akik megerősítették a megmásíthatatlan halál tényét. Idézet a levelekből: „Benci az adamovkai rohamban hősi halált halt. Én ugyan nem láttam halálát, de a sebesült vivők tudják (...) és ők is temették el Lupsza község mellett. Szegény Benci oldalán fűrődött keresztül a golyó (...)” (19. levél) A levélből az is kiderül, hogy – bár egyes hírek alapján így remélték – nem kerülhetett fogságba, mert abban az ütközetben az ő csapatuk győzött. Ezt a július 24-én keltezett levelet 31-én kapták meg az Esztelneken élő szülők. Egy másik bajtárs leveléből is idézek, aki szintén megerősítette a halálhírt. „1915. június 5-én este 7kor Lupsza, Adamowkára vezető út melletti támadásnál el-lenséges puská golyótól oldalba találva hősi halált halt és ott eltemettetett. Kíváloán vitézül harcolt és viselkedett. Emléke örökkön élni fog ezredünk történetében. (...)” (14. levél) Ebből a levélből még többet megtudhatunk, a halál időpontját is közli. A levélíró a lap alján leírja azt is, hol található pontosan ez a hely: „Ezen hely Zuraowo mellett a Dniestertől nyugatra 2 kilométerre van. Halics és Stryj közötti vonal közepén.” Ebből azt is megtudjuk, hogy ezredük melyik területen harcolt. De nemcsak az ütközet helyszínét pontosítja a levél, hanem azt a helyet is körülírja, ahol eltemették. Ez már nem fért el a levélpapíron, ezért a megszólítás fölé szúrta be a levél írója: „Lupsza község észak keleti szegélyén lett eltemetve.” Ez a két levél megerősíthetné a szülők számára a hírt a fiúkról, azonban ebben az

időszakban kapnak olyan leveleket is, amelyek arról értesítik őket, hogy nem tudnak a Benedek haláláról, noha ez nem zárja ki a halál tényét, mégis ismételt magában hordoz egy kis reménysugarat, hogy Benedek él. (16, 17, 18, 20-as számúak) Valószínűleg ezért is keresik tovább. A Magyar Vöröskereszt még júliusban sem tud a kérdezttről semmilyen információt szolgáltatni az elkeseredett szülőknek. Van a levelezőlapok között egy baráttól származó levél is, ez augusztus közepén íródott, 13-án érkezett Esztelnekre, amelyik arról tudósít, hogy nem tud, nem hallott Benci haláláról, csupán arról, hogy eltűnt (20. levél). Aztán van egy, a Vöröskereszt tudósító irodájától, 1915. szeptember 29-én, Budapesten kelt levél, mely már arról értesíti a szülőket, hogy 1915. június 5-én hősi halált halt. Azt azonban nem tudjuk, hogy mikor kézbesítették ezt a levelet. Ennek a portómentes levelezőlapnak érdekessége, hogy előre nyomtatott lap, „Tudósítás sebesült, vagy beteg katonáról” címmel, melyen feltüntetik az illető fontosabb adatait is, ebből tudjuk meg azt is, hogy 1888-ban született, Kézdiszentléleken.

Végül az 1915. október 15-én keltezett levél már megmásíthatatlanul bizonyos volt, hiszen a brassói 24. Honvéd Gyalogezred értesítette hivatalos levélben az esztelneki „Községi Elöljáróságot”, hogy közölje a hozzátartozókkal a halálhírt. Ez az édesanya tudakozó levelére volt válasz. Valószínűsíthető, hogy tovább már nem keresték, és ekkor véglegesen elfogadták valóságként, hogy távol szülőfalujától, nyugszik valahol szeretett fiuk. Eszerint Bodor Benedek 27 évet élt.

A leveleket vizsgálva olyan kulcseményeket ragadhatunk meg, amelyek mentén felvázolható az egyes mozzanatokat figyelembe véve a háború forogatókönyve az adott időben és helyszíneken. Abból, hogy kik írták a leveleket, a Bodor család szűkebb kapcsolathálója is elénk rajzolódik. A szűk családi kötelék a leghangsúlyosabb, erre épülnek a rokonok, a barátok, ismerősök. A családi, rokoni szálak Felsőháromszékhez kötik Bodor Benedeket, olyan településekhez, mint Esztelnek, Bereck, Szentkatolna, Kézdivásárhely. Területileg ez 20 km-es körzeten belül van. A katonáskodás őt először Brassóba, szülőfalujától távolabb szólította. Szülőhelyétől a legtávolabbi pont a frontvonal és halálának a helye, a Dnyeszttertől nyugatra, az északi hadszíntéren, Galíciában volt.²⁷

A levelek szerkezete

A levélformulákat, a szöveg felépítését, a levélírás során használt sztereotípiákat előzetes minták be-

²⁷ A bajtársak leveleiben említett helységnevek: Stryj, Halics, Lupsza, Mazurka, Adamowka, Zuraowo. Ezek a galíciai hadszíntéren találhatóak, közel Lemberghez. Galícia az I. világháború alatt Oroszország és a Központi Hatalmak közötti nehéz harcok

színtere volt. A történelmi Galícia jelenleg Lengyelország és Ukrajna között oszlik meg. A levelekben említett helységek közül Stryj és Halics Ukrajnához tartozik, Lupsza, Mazurka, Adamowka, Zuraowo pedig Lengyelországhoz.

folyásolják. A 19. század közepétől nagy számban piacra került, legtöbb esetben a középréteg által forgatott levelező könyvekből olvasójuk megtanulhatta az általános nyelvi elemeket, a levél műfaji sajátosságait, formai, tartalmi követelményeit és levélmintákat is beszerezhetett.²⁸ A levélíró katonák is ezeket tarthatták szem előtt.

Az elemzett levelek felépítésére is alkalmazható a Kokó Julianna által használt séma, „megszólítás, jókívánság, az egészségi állapotról való tudósítás, illetve tudakozódás, a kapott levelek nyugtázása, a rájuk való hivatkozás vagy azok elmaradását panaszló formulák, a levél tulajdonképpeni tárgya, végül az elköszönés, aláírás.”²⁹ Ezeket szemléltetem az alábbiakban egy-egy példával: „Édes Benci! Lapját, melyet köszönünk: megkaptuk.” (2-es számú), „Anyád nagyon aggódik hogy nem értesítettél hogy létedről (...), nem vagy-e beteg” (6-os számú) stb. A vizsgált tábori lapok, levelek esetében, egy kivételével, a keltezés a levelek végén kapott helyet. A megszólítás, köszönés, az egészségi állapotról való tudósítás, az elköszönés, aláírás nagyrészt készen kapott formulákkal, klisékkel történik. A kutatások szerint a világháborús levelek köszöntő és búcsúzó formuláinak középkori és kora újkori forrásai lehetnek. Az akkori misszilisekben látható, hogy a *salutatio*hoz szorosan hozzákapcsolódik a legutóbb vett levél nyugtázása, amelyből a levélíró „megértette”, hogy a rokon, ismerős milyen egészségnak örvend, vagy gyakran az elmaradt levelet panaszolják-sürgetik.³⁰ Jellemző sablonok, formulák sűrű alkalmazásával találjuk szemben magunkat, mint a: „tudatom sorsomat”, „nekem jó egészségem van, melyhez hasonló jót kívánok” stb. Az „ezzel bézárom soraimat...” befejező formula valószínűleg a 18. század végén keletkezhetett a kollégiumokban, onnan terjedt el a falvakba, a levélírókhoz.³¹

A levelek tárgyalása, a tényleges levél egyénenként változó, mindkét irányban, a szülőktől a katonának, vagy a katonától haza, a szülőfaluba írt lapok esetén a tudósítás, tudakozódás a hangsúlyos. E köré szerveződnek a keretformulák. Tartalmi szempontból a katonalevelezésekben általánosan előforduló témák meglehetősen egysíkúak. Az előre nyomtatott, szabványosított levelezőlapok irányt adnak a levélírónak, „vezetik a kezét”. Pontosan meghatározott helyre kerül a címzés, a címző, címzett neve, lakhelye és a levél szövege. De lássuk néhány példával illusztrálva, mi mindent tudhatunk meg a levelezőlapokból.

Formulák, sztereotípiák

Az előre nyomtatott levelezőlapok címoldalára a külső címzés került, a feladó neve és címe, valamint

a címzett neve és címe. A név mindig -nak, -nek határozóragos alakban jelenik meg: Bodor Benedeknek, Bodor Balázsnak stb., de elmaradhatatlan a Nagyságos, Tekintetes (Tekintetes, Tkts., Tek. formákban) jelző használata. A név után az úrnak, jegyző úrnak³², nagyságos úrleánynak, úrasszonynak határozók kapnak helyet, a címzett személyétől függően. A külső címzés a levél bizalmasabb tartalmával ellentétben hivatalos formát ölt. A levél megszólítása minden esetben bizalmas, tükrözi a levélíró, címzett közti kapcsolatot. Másként szólítja meg az apa a fiát, a fiú az apát, a barátok a katonatársat. Minden esetben a levélírók között levő viszonyokra lehet következtetni a megszólítás módjából. A közvetlen, szeretetteljes hang érződik a vizsgált levelezőlapok esetében is. A barátok, volt iskolatárs, barátnők levélmegszólítása az: „Édes Benczi!”, (pl. a 2. levél) „Kedves Benci!” (8. levél) formákat használja. A szülők által írt lapokon az: „Édes Benci fiam”, „Édes Benci!” (4-es, 6-os számú levelek) megszólításokat olvashatjuk. Bodor Benedek szüleinek címzett leveleiben a „Kedves szüleim!”, „Édes jó Szüleim!” (9-es, 11-es, 12-es számú) formulákat használja. A levelek kezdetében tehát sztereotip formulákat használnak a levelek írói. Ugyanezzel a jelenséggel állunk szemben a záróformulák vizsgálatakor is. Leggyakrabban használt formula az: „üdvözlettel”, de változatosságot mutat annak függvényében, hogy ki a levél írója és kinek címezi lapját. A barátok, hajdani iskolatárs, barátnők által írt levelezőlapokon az „üdvözlettel”, „...s mindnyájan szeretettel üdvözöljük”, „a jó Istennek oltalmát és segedelmét kívánja” záróformulákat találjuk (2-es, 8-as számú), míg a szülőkkel váltott tábori lapok záró formulái érzelmmel telített, személyesebb hangot megütő mondatok: „Tisztelem mindnyájukat szerető fiuk Benci”, „üdvözlünk mindnyájan”, „Isten velük, számtalanszor csókolja szerető fiuk, Benci”, „Isten velük üdv. szerető fiuk Benci”. (9-es, 11-es, 12-es számú) A hadapród leveleinek záró formuláiban minden esetben az isteni gondviselés kérése, az Istenbe vetett hit, az áldáskérés nyilvánul meg. A vizsgált anyag tartalmaz négy olyan tábori lapot is (13-as, 14-es, 19-es, 20-as számú), amelyeket a bajtársak írtak Esztelnekre a fiukért aggódó szülők kérésére válaszolva. Ezek kezdő, illetve záró formuláiban a tisztelet nyilvánul meg leginkább, a hangnemük együttérzést tükröz. A bajtársak feladata a hősi halált halt Bodor Benedek tragédiáját minél finomabban közölni az aggódó, bizonytalanságban élő szülőkkel. A kezdő, megszólító formula két esetben elmarad, a másik kettő: „Édes Annuska nagysád!”, „Mélyen Tisztelt Nagysád!” (19-es, 20-as számú) formulákat

²⁸ HANÁK Péter 1973, 78.

²⁹ KOKÓ Julianna 1999, 246.

³⁰ HANÁK Péter 1973, 76.

³¹ Uo.

³² Bodor Balázs, Bodor Benedek édesapja az adott időben Esztelnek község jegyzője volt.

használja. Az utóbbiból kitűnik, hogy az illető személyes, baráti kapcsolatban van a bajtárs hűgával, Annuskával. A záró formulákban leginkább a részvét nyilvánul meg, a részvétnyilvánítás sztereotip formuláival élnek a katonák: „Istennek bölcs akaratába bele nyugodva vigasztalást kíván”, „Emléke örökkön élni fog ezredünk történetében”, „Szomorú szívvel emlékezünk meg róla”, „Maradok mély tisztelettel, a legmelegebb részvéttel kezeit csókolja”. (13-as, 14-es, 19-es számú) Az első három záró formula a gyászjelentő lapok formuláit használja fel, azokra emlékeztet. Ha az itt vizsgálatra kerülő levelezőlapok egészét figyeljük, az isteni gondviselés gyakori kérésében a hit megtartó ereje nyilvánul meg. A reményvesztett, a háború borzalmaival szembesülő egyén utolsó menedéke az Istenbe vetett hit maradt. Gyakran találkozunk olyan sorokkal, megnyilatkozásokkal, amelyek Isten segítségét, oltalmát kéri.

A levélműfajra jellemző sztereotip formulák legerőteljesebben a levél kezdő és záró részeiben jelennek meg, azonban gyakori – ha a vizsgált anyagra nem is jellemző általánosan – a levélíró egészségi állapotáról való tudósítása is. E megnyilatkozások szintén a levélműfaj ismert kliséit használják: „Örvendünk hogy Istennek hála egészséges vagy”, „Anyád nagyon aggodik hogy nem értesítettél hogy létedről eljöveteleink óta. Írj azonnal hogy létedről, nem vagy-e beteg?”, „Én Istennek hála most jól vagyok voltam 3 nap beteg de csak influenzám volt”. (4-es, 6-os, 12-es számú) A kapott levelek nyugtázása, vagy éppen ellenkezőleg, az elmaradt levél sürgetése, a várakozás, az ebből fakadó bizonytalanság kifejezése szintén sztereotip fordulatok használatával valósul meg: „Lapját, melyet köszönünk, megkaptuk”, „Úgy a tegnapi- valamint a régebbi lapját megkaptam”, „Azon reményben, hogy lapom még ott találja...”, „Éppen nagyon korán kaptam meg a pakot”, „Ma kaptam egy lapot Nagysádtól, melyben kérdezősködik kedves volt jó barátom Benci sorsa felől.” (2-es, 5-ös, 8-as, 11-es, 19-es számú) A műfaj fontosabb szerkezeti elemei nem hiányoznak a vizsgált anyag leveleiből sem, de természetesen mindegyik levelezőlap tükrözi, magán hordozza írója személyiségét, egyéni szerkesztésmódját. A levelek minden esetben aláírással zárulnak.

Témakörök, motívumok

A tábori lapok tematikáját tekintve elkülöníthetjük a következő nagyobb témaköröket: helyzetjelentések a harctérről és a családi étellel kapcsolatos gondolatok (ide sorolom az otthoni gazdaságért való aggodást is). A harcászattal kapcsolatos jelentések is személyes jelleggel bírnak: „Jó időjárás van itt is. Harcolásom eredménye, kaptam vitézségi érmet.”, „...kérem még istentől, hogy életben még egyszer haza kerül-

hessek. Most kemény harcok vannak, de már érezzük, hogy vége a dicső orosz hadseregnek se ágyuja, se löszere már nincs.” (12. levél) Hangsúlyos témaköre a leveleknek a katona fiú aggódása szüleiért és az otthoni gazdaság miatt is, utasításokat, tanácsokat ad annak vezetésével kapcsolatosan. „Azt az egyet nagyon sajnálom hirtelen jött a parancs és még else tudtam bucsuzni senkitől. Most pedig édes jó szüleim az Isten áldja meg és ha rossz voltam bocsássanak meg mert igazán nem tudom még fogom viszont látni vagy sem de azért remélem meg fognak bocsátani nekem. És kérjék az Istent, hogy még vezéreljen haza...”, (11-es számú) „A lovak megvannak-e ha megvannak adjon tul rajtuk ne teletesse kin”, „A lóárát most utalták ki az enyém helyett más lett beadva”, (9-es számú) „Csináljanak úgy minted amint az előző lapon irtam”. (12-es számú)

Időrendi sorrendben elemezve őket megfigyelhetjük, hogyan változik azok hangulata az első lapról az utolsóig. Ahogy már fennebb jeleztem, a levelezés 1914. augusztusától 1915. októberéig tartó időt ölel fel, tehát több mint egy éves időszakot. Datálása szerint az első levelezőlap még felemlegeti a búcsúzkodás vidám pillanatait, a jókedvet, de már itt is helyet kap a féltés, az aggodás, az, hogy nap mint nap szembesülnek a háború nehézségeivel, veszélyeivel. Ennek példája egy fiatalabb korú barátja által írt baráti hangú levél Kézdivásárhelyről a brassói ezredhez: „Elég fájdalmas lehet, ha Brassót elhagyják maguk is. De nemcsak szüleinek, hanem nekünk is, anyám még most is olyan nagy kedvvel van, mist akkor midőn elmentek maguk! (...) Elindulásuk előtt, ha addig nem is, legyen szives írjon, hadd tudjuk meg, mikor fognak pontosan elmenni. Itt nincs semi különös újság, jönnek a sebesültek és mennek is már el! Most legközelebb is 7-en visszamentek Brassóba! Még mindig az ujonc gárdánál van-e? Vagy visszahelyezték csapatához?” (2-es számú) Egy válaszlevélből arról értesülünk, hogy Benedek köszönhetett egy Papp Rózsi nevű hölgyet Bereckben valamilyen jeles nap alkalmából, mivel az köszöni a megemlékezést. Szerencsét kíván, és kéri, hogy Benedek a harctéren se feledkezzen meg róla.

Egy másik levélből, amely ismét Brassóba íródott egy barátnője, Jakab Erzsike által, megtudjuk, hogy Benci fényképet küldött neki. „Igazán jól sikerült kis kép” – olvashatjuk a levelezőlapon. (5-ös számú) Bizonyos, hogy ugyanolyan fotóról van szó, amelyből három példány is megőrződött a hagyatékban. Ez a kép Benedeket ábrázolja, teljes katonai díszben, lóháton, annak a katonai emléktերemtő szokásnak részeként, amely során a katonák fényképet készítettek magukról, amelyet a családnak, illetve közeli személyeknek, a kedvesnek küldtek el. Szinte minden levélben tudakozódnak afelől, hogy mikor vezényelik ki őket a frontra: „Medig lesznek még Benciék ott?

Ez különben a jövő titka, (5-ös számú), *„Elindulásuk előtt, ha addig nem is, legyen szives írjon (...)”*. (2-es számú) Az édesapa leveleiben elmaradhatatlan, hogy megfogalmazza Benedeknek édesanyja aggodását miatta. *„Anyád nagyon busul ha elmentek onnan és alig tudom visszatartani, mindig sir*, (4-es számú) *„Anyád nagyon aggódik”*. (6-os számú) Mind a Benedek, mind a szülők leveleiben gyakran találkozunk az elmaradt levél miatti panasszal (amely, mint korábban jeleztem, a háborús postaszolgálat és cenzúra következménye is lehetett): *„Ahogy eljöttem hazulról örökké vártam és várom a levelet, de hogy miért nem küldenek az felfogni nem tudom*, (9-es számú) írta Benedek a szüleinek egyik levelében. Döbbenetes a folytatása: *„ugy látszik talán engem is az elesettek sorába számítanak már (...)”*. Ez a fájdalmas, elkeseredett hang arra enged következtetni, hogy már több bajtársát is elveszíthette, hogy már szembesült a háború borzalmaival. A másokkal folytatott levelekben nem találunk elmaradt levelet panaszló sorokat, ezek csupán a szülő–fiú levelezését jellemzik. A férfiak és Benedek közötti levelekben – apa, barát, bajtárs, férfi rokon – helyet kapnak a harcokkal kapcsolatos információk is. Tipikusan férfiak közötti téma a háborús események megvitatása: *„Itt nincs semmi különös újság, jönnek a sebesültek és mennek is már el! Most legközelebb is 7-en visszamentek Brassóba*, *„Még mindig az újonc gárdánál van-e?”*, (2-es számú) *„Isten segíyen meg téged s ugy általában fegyvereinket”*, (10-es számú) *„Most kemény harcok vannak, de már érezzük, hogy vége a dicső orosz hadseregnek, se ágyuja, se előszere már nincs”*. (12-es számú) Így a levelek, tematikájukat tekintve, elkülönülnek aszerint is, hogy férfi írta férfinak, vagy férfi–nő között váltották. A Bodor Benedek által írt, illetve a neki címzett 12 levél melletti 11 levelezőlap és levél csupán róla szól. Az utóbbiak keresésével, halálának körülményeivel kapcsolatosak.

A Bodor-levelezés olvasása után levonható a következtetés, hogy bennük a lehangsúlyosabb a szoros családi kötelék kifejeződése, a szeretet, a honvágy, az aggodás. A katonalevelek fő témaköreivel, motívumaival kapcsolatban elmondható, hogy tárgyalásukban változatos témákat érintenek, amelyek a mindennapi élet gondjaival foglalkoznak. Jellemző, hogy ezek a témák, motívumok széttöredezettek, nem átgondolt, logikus felépítés rendjében, hanem asszociatív gondolatfűzéssel kapcsolódnak egymáshoz. A levelekben a sztereotip formulák, tanult fordulatok keverednek a mindennapi beszéd kifejezéseivel, rendjével. A tartalmi elemzés bebizonyítja számunkra, hogy a népi mentalitás meghatározó mozgatórugója a vallás, amely követendő mintákkal

szolgál az egyén számára. A családközpontúság, az ismerősök sorsának figyelemmel kísérése, az adott élethelyzetben való viselkedési mód elénk rajzolja a népi gondolkodásmód legalapvetőbb mechanizmusait. Az édesanya, édesapa hivatalos szervekhez írt leveleiből az elkeseredettség, a bizonytalanság, a félelem érzelmei olvashatók ki. *„Ha Isten őrizzen elesett volna kérem a reánk nézve szomorú és elviselhetetlen eset bekövetkezett volna kérem körülményesen hol és miként lett eltemetve drága felejtethetetlen fiamról értesítést kérve maradtam”*, (23-as számú) *„Előre is bocsánatot kérek hogy még újra alkalmatlankodom. Sziveskedjenek nekem bővebb felvilágosítást adni hogy fiammal mi van maj 30 ota életjelt nem adott magáról oly nyuktalan vagyok hogy mi van vele.”* (15-ös számú)

A vizsgált családi dokumentumok között az I. világháborúra vonatkozóan más jellegű írott anyag nem került elő.³³ A hagyatéki világháborús dokumentumai között találunk még egy 1942-ben keltezett szakadozott borítékot, Bodor Annának címezve, Szentkatolnára. Ő Bodor Benedek egyik testvére. A boríték a „M Kir. Hadilevéltár” személyügyi osztályának leveleit tartalmazza, egy tájékoztató lapot és igazolványt Bodor Benedek kitüntetéséről, mely szerint a *„második osztályú vitézségi érmet kapta”*. Láthatjuk, hogy családja, testvére 1942-ben próbálta utólagosan megszerezni kitüntetését, amelyről még 1915. május 30-án Benedek értesítette őket: *„Harcolásom eredménye, kaptam vitézségi érmet és azon kívül bevagyok adva hadnagyi előléptetéshez”*. (12-es számú) Hamar bekövetkezett halála miatt kitüntetését nem vehette át, ezért, amikor a történelmi helyzet úgy hozta, a testvére kötelességének érezte megszerezni azt, emléket állítva a hazájáért hősi halált halt fiatalembernek.

Összegző

„Mire a falevelek lehullanak, otthon lesztek szeretteitek körében, győztesen” – buzdította II. Vilmos német császár a katonákat, amikor még senki sem sejtette, hogy négy hosszú évig tartó pusztító háború előtt állnak.³⁴ Az első világháború a magyarság számára tragikus véget ért, de a történelmi tragédia mögött ott van a millió egyéni tragédia, sors. Halottak, sebesültek, fogságban sínylődők, özvegyek, árvák maradtak a háború befejezése után. A történelemkönyvek adatait, a haditudósítók írásait, a propagandisztikus képeket, hivatalos dokumentumokat szervesen egészítenék ki, töltenék meg tartalommal azok az egyéni, magánjellegű dokumentumok, melyek egyik jellegzetes, leggyakoribb formáját – a levelet – jelen dolgozatban vizsgáltam. A közkatonák,

³³ Gondolok itt katonakönyvre, naplóra, utólagosan a család által elkészített gázsjelentő lapra stb., melyekre találtam példát

más világháborús írott anyagok vizsgálatakor.

³⁴ JÓZSEF Álmos 2003, o. n. [7.]

önkéntesek, tisztek levelezései, naplói, emlékes könyvei az egyéni sorsok körvonalaként emberközelbe hozzák a háborút, annak megélt borzalmaival. A magánjellegű dokumentumok korrajzokként is olvashatók, amelyekből a galíciai, olasz, szerbiai frontokat megjárt katonák életének egy-egy szakasza tárul elénk. Tudósítások a fronton zajló életről, a katonasorsról, a lövészárkokban elszenvedett nehézségekről,

fájdalmakról, az otthon maradtak vívódásairól, a hadikórházak életéről, a sebesülésről és a halálról, amely végigkísérte a honfiak küzdelmét a hazáért, szabadságért. A tábori levelek összetartó kapocsként működtek az otthon maradtakkal, erőt, vigasztalást adtak íróiknak. A levelek hangneme ezért az elkeseredettség, a fájdalom mellett mindig megőrizte a hit, a biztatás és a bizakodás erejét.

Dimény Haszmann Orsolya - Haszmann Pál Múzeum, Csernáton, haszmannorsi@yahoo.com

Irodalom

ALBERT Ernő

1999 A népi verses levelekről, in: Keszeg Vilmos (szerk.): *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 7*, Kolozsvár, 30–57.

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

FEJŐS Zoltán

2003 *Tárgyak az időben*, in: *Uő: Tárgyfordítások*, Gondolat, Budapest, 83–93.

HANÁK Péter

1973 Népi levelezések az I. világháborúból, *Valóság*, XVI/3, 62–87.

JÓZSEF Álmos

2003 *Mire a falevelek lehullanak...*, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

KATONA Imre

1977 daloskönyv, nótáskönyv, verseskönyv címszó, *Magyar Néprajzi Lexikon*, I, Budapest.

KESZEG Vilmos

1991 *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken*, Kriterion, Bukarest.

1998 Írott szövegek egy személy életterében, *Ethnographia*, 1998/2, 589–628.

2002 *Homo narrans. Emberek, történetek, kontextusok*, Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.

KOKÓ Julianna

1999 Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban, in: Keszeg Vilmos (szerk.): *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 7*, Kolozsvár, 240–266.

SZENTI Tibor

1988 *Vér és pezsgő*, Magvető Könyvkiadó, Budapest.

UJVÁRY Zoltán

1980 *Népszokás és népköltészet*, Debrecen.

Amintiri scrise din primul război mondial

(Rezumat)

Lucrarea analizează scrisori și vederi ale familiei Bodor din Estelnic (jud. Covasna), jud. Covasna, intrate în 1987 în proprietatea muzeului din Cernat. Analiza se concentrează asupra corespondenței dintre soldatul Benedek Bodor și familia rămasă acasă, respectiv prietenii săi, prin care se poate interpreta efectul războiului asupra individului și al comunității. Lucrarea descrie scrisorile analizând conținutul și unele aspectele stilistice, prezentând locul lor simbolic între documentele familiei.

Memorials from the World War I.

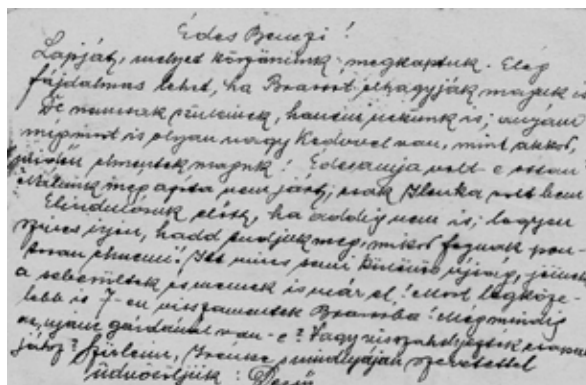
(Abstract)

The source material, that was used for the examination, was the bequest remained from the Bodor family from Esztelnek (Estelnic, Covasna county), containing camp cards and letters, which together with other documents with familiar characteristics got into the property of the museum from Csernáton (Cernat, Covasna county) in 1987. The author examined the soldier's, Benedek Bodor, personal correspondence with his family and friends, thus analyzing and interpreting the impact of the world war onto individuals and the community. In the thesis, the letters are presented with documentary character for the museum, their subject, their functional and stylistically characteristics are analyzed, revealing their symbolic place among family documents.

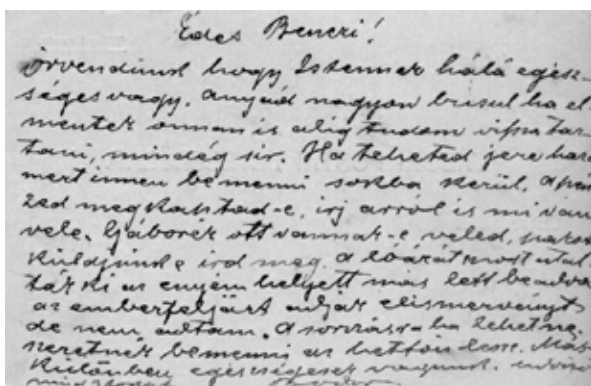

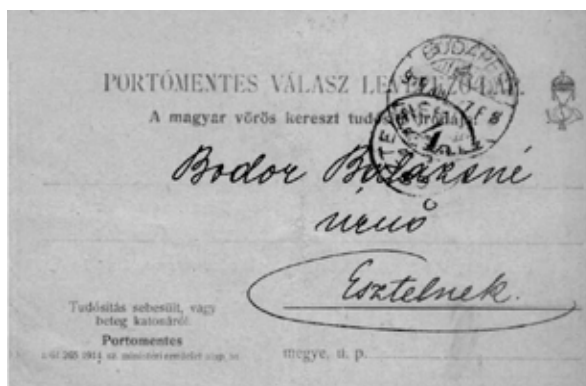
5. A hadapródnak címzett levél, Brassóba (2-es számú)

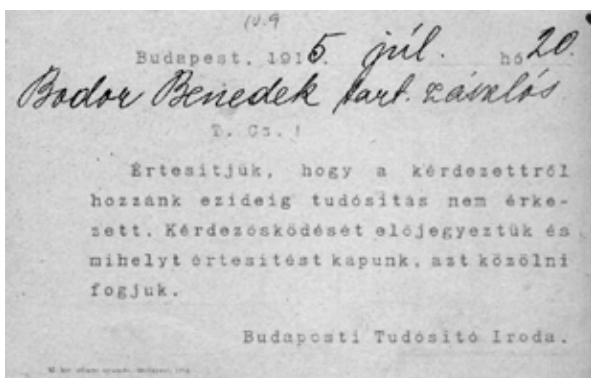
6. Benedeknek címzett baráti levél a 24-es honvéd gyalogezredhez (2-es számú)

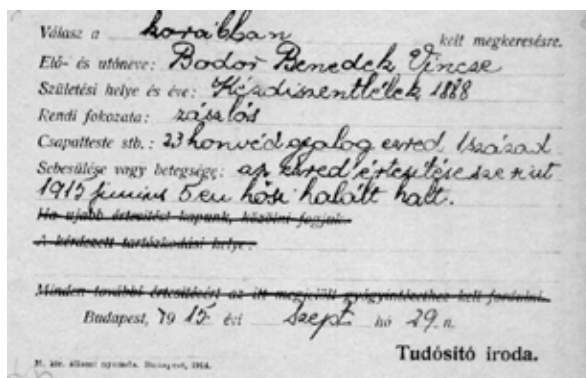
7. Az édesapa, Bodor Balázs egyik levele (4-es számú)

8. Levél a Vöröskereszt tudósító irodájától (16-os számú)

9. A Vöröskereszt értesítő lapja (18-as számú)

10. A hadapród halálának hivatalos értesítője (21-es számú)